

ALSÓVÁROS

Alsóváros Szeged déli városrésze, a középkorban *Alszege*d néven önálló, külön városként is szerepel. Az első ránkmaradt nyomok Nagy Lajos idejébe vezetnek. Mátyás király 1459. évi oklevelében Alsóvárosnak külön hetipiac- és mészárszéktartási jogot engedélyez. Már a középkorban kórháza van, amely még a XVIII. században is állott, valahol a Borbás utca nyugati végén. Bizonytalan hagyományok szerint egykori Szent Péter plébániatemplomát az Árpád-korban még a johannita lovagrend alapította volna. Középkori virágzásáról, több kőházról, palotáról szóló följegyzések is tanúskodnak.

A hódoltság idején Alsóváros Szeged magyar súlypontja, városmagja, mert a török és a bevándorolt délszláv lakosság a Várban és a Palánkban élt. A keresztény magyarság itt, a franciskánusoknak a középkor végén épült Havi Boldogasszony-temploma és kolostora körül húzódtott meg. A templom egyúttal ősi búcsújáróhely is. A városi magisztrátus háza állítólag a mostani tanítóképző helyén állott.

A templom szomszédságában, tőle délnyugatra hatalmas vízállás terült el, amelynek *Csöpörke* volt a neve. Ebben rejtőzködött a legenda szerint a kegykép. Amíg tehát a tó medrét föl nem töltötték, és házhelyeknek nem osztották ki (1879), addig az érkező búcsúsok megmosdottak a tónak a jámbor hit szerint megszentelődött vizében és ünneplőjükbe öltözvén, innen vonultak a templomba, „Mária udvarlására“. A templomtól északkeletre volt a *cinterem*, vagyis a temető, amely 1776-ban szűnt meg. A hagyomány szerint *Dózsa György* fejét itt földelték el, amelyet a szegedi bíró lánya nagy kegyelettel gyolcsba göngyölt. A templomot és temetőt egyébként egészen a múlt század derekáig hatalmas kőfal övezte, amely olykor védelmezte is az odamenekült lakosságot.

Az alsóvárosi templom és kolostor köré számos szegedi hagyomány és szólásmód fűződik. Így a történelemből ismeretes, hogy egészen II. József tiltó rendeletéig *asylum*, vagyis egyházi menedékhely volt: bűnösök, de sokszor igazságtalanul üldözöttek is oltalmat találtak benne. A jogszokás már majd két évszázada megszűnt, de öreg alsóvárosiak arra, ha valami biztonságban van, jó helyre kerül, azt mondják: *áziomba van*. Kifürkészhetetlen már az eredete annak az alsóvárosiakat bosszantó, valószínűleg világi papok ajkán született szólásnak: *olyan is az, mint az alsóvárosi mise, amit búsz krajcáré mondanak a barátok* (= nem sokat ér. Esetleg tréfás célzás arra, hogy a barátok kevesebbert mondották a misét a világi papoknál). Olykor még ezt is hozzátesszik: *nincs benne se glória, se krédó. Ami mögmarad, azt is sebösen mondják*. Kálman Lajos a múlt században följegyzett egy találós kérdést, amely napjainkban már nem ismeretes: *Mé' töttek az alsóvárosi templom tetejibe kakast, mé' nem tyúkot? Azé', mer' a tyúk tojik, a tojás ha leesik, összetörök*. A kérdés – ha csakugyan népi és nem írástudó kitalálása – ősi, XVI. századba visszanyúló szemléleti hagyományt őriz: egy-

ideig a katolikusok és reformátusok megosztották a templomon, sőt a homlokzatra a reformátusok ki is tűzték a hitvallásukat jelképező kakast. A monda szerint, amelynek történelmi alapja is van, a templom teljes birtokáért folyó disputában egy félkegyelmű fráter talpraesett felelete folytán a barátok kerekedtek fölül, akik a kakast leszedték és emlékeik között megőrizték. Ez most a *kakastemplom* (= az 1883-ban épült református templom) tornyán látható. A barátok ajándékozták templomavatásakor a kálvinista atyafiaknak. A disputa mondáját egyébként többek között Dugonics, Mikszáth, Gárdonyi is feldolgozta.

A templommal összeépült kolostornak *klastrom*, régiesen *kalastrom*, *kalastorom*, olykor *kommen* (a konvent szóból) a neve. A templom előtt a legutóbbi időkig állott, oszlopon nyugvó barokk Mária-szobrot öregek ajkán *Mária-képet* Dugonics András *Csonkaszűz oszlopa* néven emlegeti. Ez az elnevezés talán arra a legendára utal, hogy egy kálvinista kuruc katona rálőtt, megsértette, de a golyó visszapattant volna rá. A templomot övező parknak, amely az első világháború előtt igen szép volt, *pramonát* a népies neve.

A XVIII. századból való térképek Alsóvárost teljesen olyanak mutatják, mint amilyenek a többi alföldi *kertésvárosok*. Főútvonala már a középkorban kialakult, és lényegében máig fennmaradt: a Várból, illetőleg az előtte elterülő vásártérből (Latrán tér) kiágazó Nagy utca (Iskola utca), illetőleg Sáncpart (a mai Kelemen és Zrínyi utcák vonala), a középkori Szentháromság utca, továbbá a Földmíves és Sárkány utca, Tompai kapu (a mai Vadkerti térnél), Fehérpárt (kompátkeles a Tiszán a Temesközbe, illetőleg útkiágazás a Bácskába, Szerémségbe). Alsóváros mostani szabályos alaprajza az árvíz után bontakozik ki.

Bizonyára még a török hódoltság egymásrautaltságának, összeforrottságának hatása, hogy Alsóváros népe hagyományaihoz, őstermelő életmódjához, vallásos hitéhez leginkább ragaszkodik. Innen a *jámbor város* tréfálkozó és a félnépi *Tahónia* csüfölnélő neve. Szapora, szinte napjainkig endogámiában (= egymás között házasodó) élő népe túlnyomó számmal vett részt Szeged városának nagyjelentőségű délvidéki, főleg temesközi, majd pedig tanyai telepítéseiben. Alsóváros egyúttal a főfészke Szeged világhírű paprikakultúrájának is, ezért meg *paprikaváros* név ragadt reá.

Ez utóbbiakhoz jó tudnunk, hogy már a középkorban is említés történik a szegedi nép kertészkedő hajlamairól, amelyre később török források is utalnak. Ez a fogékonyság okul a hódoltság török kertművészetéből, de az alsóvárosi barátok kolostori növénykultúrájából is. A franciskánusoknak még a XVIII. század elején is hatalmas kertjük volt, amely később földár következtében semmisült meg. Ebből a hármas összetevőből: középkori hagyományból, török és kolostori hatásokból bontakozott ki az alsóvárosi nép magasrendű kertkultusza. A változatos szegedi talaj, a tiszai árterek és kiöntések televénye volt ennek a készségnek iskolája. Nem csoda tehát, ha a XVIII. század legjelentékenyebb hazai dohánykultúráinak egyike éppen Szegeden bontakozott ki, amelynek hatása kirajzó szegedi *gányók* (dohánykertészek) révén messze vidékekre kiterjedt.

A dohánytermeléssel szerzett készségükkel teremtik meg Szeged világraszóló paprikakultúráját is az alsóvárosiak, meg a belőlük a XIX. század folyamán kisarjadt szentmihálytelekiek, röskeiek, alsótanyaiak.

A múlt század derekától kezdve szintén elsősorban ők telepítik Újszeged faiskoláit, virágkertetéseit. Egyidejűleg alsóvárosi kisparasztok, bérlők, nincstelen emberek szállják meg a hatalmas alsóvárosi pusztát, hogy megteremtsék a legszebb alföldi modern tájak egyikét, Alsótanyának népiségében, kultúrájában folyton terjeszkedő, hódító világát.

Alsóvárost részben mindmáig ősi kertsáv övezi, amelyben szőlő, gyümölcs, konyhakerti vetemény terem. Ilyenek a *Bánomkertők* (a mai gyermekklinika és személypályaudvar közötti térség), *Topolya* (a pályaudvar és volt utáskaszárnya közötti rész), *Feneketlen* (vízállásos hely a kaszárnya helyén), *Jató* (főldsáv a vasútvonal és a Hattyas sor között), *Ballagító* (a rendezőpályaudvartól délre). A legősibb és legműveltebb szegedi kertészek egyike. A középkorban faluként is előfordul. *Kundombja* (a Ballagító északnyugati, külön is emlegetett része, Móra Ferenc 1926. évi avarkori ásatásairól is nevezetes), *Hattyas* (régi kertség, egykor faiskolákkal, ma Hattyas-telep), *Tompa* (kertség, Hattyastól délnyugatra, a Tisza hajlatánál), *Kénytelen* (kertség, a mai Kecskés-, illetőleg Ságvári-telep). Az 1854. évi vasútépítés alkalmával kisajátított ballagítói földek gazdáit ezzel, az akkor még „nyomásfölddel“ kártalanították. Innen a neve: kénytelenek voltak elfogadni. – Alsóváros Ballagító sor táján elterülő részének *Islík* a neve. Itt terült el a XVIII. század első felében Schlick tábornok szálláshelye, amelyet régen *Islík-major* néven is emlegettek. A hely a XVIII. században népesedett be.

Alsóvárosnak még az árvíz előtt is három kapuja, kijárata volt. A mai Vám tér 1879 előtti neve *Pétőrvárad kapu*, másként *Szabadkai kapu* volt. Öreges a teret ma is *Kapu*, *Főlsőkapu* néven emlegetik. A sáncon átjáró, sorompó és őrház volt. Éjszákára lezárták. A *Középkapu* a város sáncán át a temetőbe és innen a pusztákra vezetett. Emlékezetét már csak a Közép utca őrzi. Az *Alsókapu*, másnéven *Tompai kapu* a mai Vadkerti térnél levő átjáró a Ballagító, Hattyas, Tompa, Bodom, Gyálarét és az Öregtisza felé. Régebben évszázadokon át, annak a várost átszelő, transzverzális útnak déli kijárata, amelyről már *Bertrandon de la Brocquière* is megemlékszik (1433). Az Alsókapunál áll egyébként a *Vadkerti körösz*t, a múlt század elejéről származó és az alapítójáról, Vadkerti József polgárról elnevezett későbarokk keresztkompozíció, kriptával. Tövében, hagyományos szokásként, egészen a legutóbbi időkig, mezői munkák idején, alsóvárosi és környékbeli szegényemberek szoktak várakozni, tanyázni, kiállni, hogy a földjükbe igyekvő gazdák napszámba, részesmunkára megfogadják őket.

Az alsóvárosi nyomáson, amely mindjárt a temetőn túl kezdődött és amelyre később a vasút, volt lóversenyter, vágóhid, repülőter (a *Börcsök-kopolya* és *Terehalom* nyomásrészek területén), szérűskert, továbbá a *Kénytelen és Teás* (az a terület, amelyet a budapesti vasútvonal, a belőle kiágazó vásárhelyi vasútvonal és a rókusi állomásról Szabadka felé haladó vasútvonal zár közre), megművelt dűlők, nemkülönben a vágóhídtól délre, a *Tanítói kiskertők* házcsoportja (az első világháború alatt konyhakerti művelésre, tanítók között parcellázták föl, 1920 táján házhelyeknek osztották ki törzsökös, de jórészt már nem földművelő alsóvárosiak között) települtek, valamikor nemcsak liba- és csordalegelő volt, hanem a fiatalság koratavaszi, nagybőjti vásárnapok délutánjain társasjátékokkal is itt szórakozott. Régente ugyanis ebben az időszakban a zenés, táncos mulatság tilos volt. Itt volt a Vadkerti tér közelében a mai Tompai vasúti átjárónál a múlt században, egészen az árvízig a *Gyöprugi*, alsóvárosi nyári tánchely. Az árvíz után viszont, egészen 1920 tájáig, az állomás mögött, a Bánomkert területén nyári vendéglő, nyitott tánchelyiség fogadta a fiatalságot. Ennek Bruckner nevű egykori gazdája után *Pukner* volt a népies neve.

A Tisza alsóvárosi folyása a vasútépítés előtt, a mai gyermekklinika táján kettéágazott. Nyugati mellékágának *Sebősfok* volt a neve, és a mai Április 4 útjával (korábban: Boldogasszony sugárúttal), Róka utcával (ma: Bem tábornok utca) és Hattyas sorral nagyjából párhuzamosan, de tőlük keletre folyt, és a Ballagító déli részénél ömlött újra a Tiszába. Ártereinek megművelt részei a már említett Bánomkertők, Topolya, Feneketlen, Jató. A Tisza innenső partján, a halászok nyelvén a *magyar ódalon*, a Boszorkányszigettől kissé északra volt rendes vízállás idején a *vízimalmok*

réve. Alacsony vízálláskor pedig délebbre, a régi szabályozás előtti kanyarnál, de már a túlsó parton, a *bánátódalon*.

A Boszorkánysziget a szabályozás következtében szigetként már elenyészett. Itt végezték ki a boszorkánypörök áldozatait (1728). Környékén valamikor hatalmas, ősi erdőség terült el, amelynek *Kerekerdő* volt a neve. Sajnos, századunk legelején kiirtották. A Boszorkányszigettől délre terült el és kanyarodott nyugati irányban a Tisza egyik holtága, amelyet népünk *Öregtisza* néven emleget. Egyik, a múlt század elején elenyészett szigetének *Szilágy* volt a neve, ami ősi zilfaerdőre utal. Nevét a későbbi *Szilágyi major* tartotta fenn, amely egyúttal a mai *Gyálarét* falu magja. Egy másik, *Fődvár* nevű sziget emlékezetét Vedres István őrizte meg. Az *Öregtisza* egyik, a tompai kanyarnál kiemelkedő részének a már említett *Fehérpart*, máig is a neve: évszázadokon át egyik legfontosabb révhelye a szegedi Tiszának.

A Tisza halászoktól számontartott, és megnevezett alsóvárosi partrészei: *Kerekekű*, *Nemtudom* (a Boszorkányszigettől délre, a túlsó parton), *Kettősvíz* (a Tiszának a jugoszláv határnál elterülő szakasza), *Krokodil* (víz- és partrész a jugoszláv határ közelében), *Remény* (a Boszorkányszigettől délre).

Az Alsóváros „vízelőtti” utcanevei közül néprajzi, város- és művelődéstörténeti szempontból legjelentősebb a Palánkkal összekötő, már a középkorban is emlegetett *Szentháromság utca* (Platea Sanctae Trinitatis), a XVIII. század folyamán kialakuló *Segítő Boldogasszony út* (a korábbi Boldogasszony sugárút őse, a végén elterülő Maria Auxilium Christianorum-kápolna, másként Mariahilf-kápolna után), a *Borbás utca* (itt volt az említett régi kórház), *Sutú utca* (olajsajtója után, mai félreértett neve: Szabadsajtó utca), *Középkapu utca* (már volt szó róla), *Fölbágo utca* (a Felsőkapuhoz vezető utca, a mai feltöltött Szent Antal utca), *Ingen utca* (régii vízállásos terület, amelyet ingen osztottak ki házhelyeknek. Ma Alföldi utca), *Sárköz* (ma Dobó utca). Egyéb kisebb, régi, de jellegzetes utcanevek: *Olajos*, *Nincski*, *Görbe*, *Csökély*, *Háromláb utca*.

Az illető utcákban törzsökös családok után nevezték el a *Masa* (ma Pásztor), *Csízik* (ma Röszei), *Mátyás és Pútyi* (ma Délibáb), *Kovács* (ma Tompa), *Deák* (ma Harmat), *Fazekas* (ma Kisfaludy), *Csonka* (ma Világos), *Varga* (ma Nyíl), *Fúrús* (ma Füzes) utcákat. Mindezeket eltörölték és a mai semmitmondó neveket adták helyettük. Helytelen volt a régi *Barátok terének* Mátyás király térre változtatása, mert ezzel egy nem igazolt történelmi állítást is hangsúlyoztak, hiszen egyáltalán nem bizonyos, hogy az alsóvárosi templomot Mátyás építtette volna.

Sikerült víz utáni elnevezések: *Apáca*, *Barát*, *Boszorkánysziget*, *Araszt utca*, *Alsónyomás*, *Szentmihálytelek*, *Topolya*, *Ballagító sor*.

Bálint Sándor

ALSÓVÁROS, EIN STADTTEIL (= NIEDER- ODER UNTERSTADT) VON SZEGED

Alsóváros ist ein alter noch auf das Mittelalter zurückgehender Stadtteil von Szeged, dessen Bevölkerung an den alten Volkstraditionen noch am meisten hängt. In dieser Arbeit werden topographische Fragen dieses Stadtteiles erörtert, dann alte Orts- und Gassennamen, Folklorüberlieferungen der gotischen Kirche dieses Stadtteiles besprochen und auch solche Redensarten und Sprichwörter angeführt, die für das Volksleben besonders charakteristisch sind.